

Kamarás István

Új vallási mozgalmak világszerte és Magyarországon

Új típusú vallási válaszok a válságra

Ha valóban veszélyeztetett minden társadalmi valóság, mert állandóan összeomlással fenyegetett konstrukció¹, akkor itt és most sem történik semmi különös, csak a szokásos: *válság van*. Csakhogy a mi világunkban sokan érzik helyzetüket az emberiség eddigi legválságosabb időszakának, amikor minden veszélyeztetett, amikor a lét életté süllyedt, amikor létállapotból világállapot lett: egóniával ötvözött agónia.² Szilágyi Ákos szerint a világ transzcendens dimenziója elveszett, e világ törvényei a hatékonyság, a haszonelvűség, a profitmaximalizálás, szabadsága pedig a véletlen szabadsága. Hiába nő — képtelen mértékben — az információk mennyisége, ha az emberek egyre nehezebben döntenek alapvető kérdésekben, első-sorban azért, mert nem rendelkeznek átfogó világismerettel, azaz világgéppel, *átfogó világmagyarázattal* (ami az eddigi vallások alapvető funkciója volt), vagyis nem egészségesek. Ma még (és bizonyos értelemben ma már) a válságra adott válaszok között — szekularizációs elméletek³ alkotói és foglyai számára meglepetést és zavart okozva — igen komoly helyet foglalnak el a vallásos válaszok.⁴ Tomka Miklós egyfelől kijelenti, hogy „a vallásosság és az egyház az európai és amerikai fejlődés során korántsem volt mindent uraló valóság”, másfelől azt bizonyítja, hogy *a modernizáció nem szorította ki a vallást*.⁵ Tény, hogy a nagyon modern vagy gyorsan modernizálódó társadalmak között is vannak — legalábbis bizonyos mutatók alapján — kifejezetten vallásosnak minősíthetők.⁶ Néhol a vallási fundamentalizmus erősödött föl, és kibált (és adott) identitást azoknak, akiket a sok újdonság elbizonytalanított, gyakoribb tendencia azonban a központosított egyházi intézmény elfogadtságának csökkenése, a *sokféle vallási mozgalom és intézmény keletkezése*. Ezek között Tomka M. a következőket említi: 1.) a nagy keresztény egyházakon belüli vallási kisközösségek⁷, 2.) neoprotestáns szekták, 3) nem európai eredetű vagy szinkretista mozgalmak, 4.) kultuszok, 5.) kvázivallási szervezetek.⁸

A modernizációt túlélő vallás számomra leginkább elfogadhatóbb magyarázatának *M. Eliade homo religiosus*a, vagyis az ember antropológiailag vallásos mivolta kínálkozik. A transzcendentálisan nyitott ember vallási szükséglete valamilyen formában mindig is jelen volt és lesz, csak ideig-óráig nyomható el, előbb-utóbb felszínre tör, régi, új és régi-új formákban.

Új vallási mozgalmak

Az újfajta vallási mozgalmakhoz csatlakozók Tomka M. szerint olyan „új lehetőségekre, önmaguk olyan újfajta kibontakoztatására számítanak, amit számukra sem a profán világ, sem a hagyományos vallás és egyházak nem ígérnek”.⁹ Valásújtó mozgalmak persze mindig is voltak, de a maiak Molnár A. szerint akkor jelentek meg, amikor a vallás a nem vallásos világnézetekkel kényszerül versenyezni. A másik jelentős különbség: a mai mozgalmak hihetetlenül nagy változatossága. A hagyományos intézményektől, tekintélyektől és személyektől, vagyis az egyben fogódzót is jelentő korlátoktól felszabaduló és ugyanakkor a bizonytalanságtól szenvedő ember identitásának visszaszerzésére Molnár A. szerint kétféle megoldás adódik. Az egyik a New Age-típusú *individualizált és privatizált vallás*, a másik az egyén számára biztonságos kapaszkodót, kieresedett énjének identitást kínáló *vallási közösség*.¹⁰

Az „új vallási mozgalom” (a továbbiakban ÚVM) jelentése kisebb-nagyobb mértékben eltér jeles kutatói írásaiban. Szinte valamennyiük értelmezése belefer J. Beckford eléggé tágas megfogalmazásába, mely szerint ez „az emberi és anyagi erőforrásokat vallási természetű új eszmék és érzékenységek céljából mobilizáló szervezett erőfeszítés, mely szándékolt, kollektív és történetileg különleges”.¹¹ Ha az ÚVM kollektív, akkor nem sorolható ebbe a kategóriába az egyéni, a „magánzó”, a „maga módján”, a „barkácsolt” vallásosság, amelynek forrása természetesen lehet ÚVM. Molnár A. szerint éppen a közösséghez tartozás választja el az új vallási mozgalmat a New Age-től, amelynek tagjai teljesen egyénileg alakítják ki világnézetüket.¹² Mások szerint a „vallási természetű” jelző is kizárja a New Age mozgalmat az ÚVM-ből, mert szerintük a New Age kifejezetten kvázi-vallási, inkább spirituális, mint vallási mozgalom. Az „új eszmék” miatt az Európában és Amerikában újonnan megjelenő, egyébként ősi vagy legalábbis régi keleti vallásokat és a már hosszabb ideje működő neoprotestáns egyházakat lehetne az ÚVM-ből kirekeszteni. A nyugaton megjelenő keleti vallások ide sorolása mellett egyrészt azzal érvelnek, hogy ezek az ősi vagy régi eredetűek nem autentikus, felhígított, meghamisított változatai, másrészt azzal, hogy ugyanott¹³ és ugyanakkor jelennek meg mint az ÚVM-ak. A hatvanas évektől induló neoprotestáns jellegű mozgalmak között pedig eléggé sok olyan található, amelyekben új elemek is felbukkannak. Akadnak kutatók, akik nem csak ezeket, hanem még a keresztény Egyházakon belüli megújulási mozgalmakat is az ÚVM-ba sorolná.¹⁴ Végül az „új” időhatárt is jelent, hiszen a a kutatók általában a hatvanas évek elejétől számítják az ÚVM-ak kezdetét.¹⁵

Az ÚVM-ak mintapéldái J. Beckfordnál: a Család, a Krisna-mozgalom, az Egyesítő Egyház, az Isteni Fény Misszió, a Nichire Shosu¹⁶, a Rajneesh, a Szciantológiai Egyház, és a TM (Transzcendentális Meditáció). Ezeket E. Barker,¹⁷ T. Robbins,¹⁸ R. Wallis¹⁹, B. Wilson²⁰ és R. Wuthnow²¹ is az ÚVM-akhoz sorolja, pedig ezek között van a közeli eljövotelt hirdető keresztény jellegű (Család), a keresztény hagyományt meglehetősen szabadon formáló és ázsiai elemekkel ötvöző szinkretista (Egyesítő Egyház), a hinduizmus vainava ágához tartozó ősi-régi Krisna-vallásnak a hatvanas évek végén az Egyesült Államokban induló megújulási mozgalma és a New Age-hez sorolható, inkább spirituális, mint vallási mozgalmak (Rajneesh, szciantológia, TM). Ennek a sokféleségnek a közös vonásait — amely nem csak a hagyományos vallásoktól, de még a hagyományos szektáktól is megkülönbözteti az ÚVM-akat — E. Barker²² a következőkben állapítja meg: 1.) kis méret, *személyes kapcsolat*, 2.) az osztársadalmi *átlagostól eltérő összetételű tagság* (zömmel egyedülálló, az átlagoshoz képest kötelezettséggel és függőséggel rendelkező, huszonéves fiatalok), 3.) hitükbe nem beleszülető, hanem azt választó *első generációs tagság*, 4.) *karizmatikus vezető*,

5.) új hitrendszer, 6.) a társadalmi környezettől elválasztó mi—ők szemlélet,²³ 7.) ellenséges társadalmi környezet (akár a korai keresztények vagy muzulmánok esetében).²⁴ Ilyen az ideáltipikus ÚVM, ezt a valóságos mozgalmak leginkább történetük legelején közelítik meg. Amikor létszámuk növekedni kezd, a személyest részben felváltja a szervezeti és az intézményes kapcsolat, és egyre nagyobb szükség lesz a *plauzibilitási struktúrákra*. A legtöbb mozgalomban idővel megváltozik a tagság összetétele: megjelennek az idősebbek és a mozgalomba beleszületett gyerekek, s a második generáció már egészen újfajta — elsősorban *szocializációs* — szervezeteket és intézményeket (például saját iskolát) igényel. A törzstagoknak meg kell tanulniuk együtt élni a mozgalommal csak lazább kapcsolatban lévő tagokkal és a nem tag rokonokkal. Változások következhetnek be a *vezetésben* is: az élő szót felválthatja az írott és az elektronikus. Döntő változást eredményezhet a karizmatikus alapító halála, akár a mozgalom megszűnését is, hacsak nem történik meg időben a hatalom átadása (családtagoknak, tanítványoknak, vezető testületeknek). Módosulhat — akár jelentősen is — a *hitrendszer*: egyre kidolgozottabbá válhat, egyre többfajta értelmezést tolerálhat. Főleg akkor szorul átépítésre, amikor nem válnak be a próféciák. Jelentős változások következhetnek be az *életstílusban* (például erősödhet vagy gyengülhet az aszkézis). Gyengülhet a *mi—ők-szemlélet*, (főleg a peremtagok szaporodásával)²⁵ és erősödhet — szemben a klasszikus szekták körébe sorolható hutteritákkal, amishokkal, haszidokkal — az ÚVM *társadalomba való beilleszkedése*.²⁶ Változást eredményezhet a külső megítélésük kedvezőbbre változása²⁷ és az őket körülvevő társadalom változása is.²⁸

Míg az ötvenes évek vallási mozgalmait a meglévő vallások határvidékén működtek²⁹ 1960 és 1973 között, a „vallási turbulencia” (R. Wallis kifejezése) időszakában — a kifejezetten *szekuláris célú mozgalmak*,³⁰ a hagyományos egyházakon belüli tradicionalista ellenmozgalmak mellett — megjelennek, pontosabban berobbannak a legkülönbözőbb ÚVM-ak.³¹ R. Wallis az ÚVM-ak ilyen mértékű felfutását az amerikai társadalomban a tizen- és huszonevesek arányának emelkedésével, a családi jövedelmek és az iskolázottság növekedésével, a hagyományos egyházak modernizációban való elmaradásával, az egalitárius érzelmek növekedésével, a faji és egyéb előítéletek csökkenésével, a civil szabadságjogok növekedésével, egyes attitűdök (mint a házasság előtti szex) liberalizálódásával, a környezetvédelem iránti érdeklődés növekedésével, társadalomtudományok és a kollektivista szimbolika iránti érdeklődés erősödésével magyarázza.³² Amerikában — de Európában is — sok fiatal hagyta el eredeti egyházát, például azért, mert nem értett egyet a születésszabályozással és a szexualitással kapcsolatos tanításával. Míg az USA-ban az ötvenes években a magasabb végzettségűek körében volt nagyobb a templomba járási arány, ez a hatvanas évek végére az arány megfordul. *Szinte minden társadalmi réteget elérnek* ezek a mozgalmak: a TM, a Zen és a jóga a képzetebbek körében sikeresebb, a Jézus Népe, a Család, az Egyesítő Egyház a kevésbé iskolázottak körében.

1973 után már kevesebb ÚVM születik, a létszámok stabilizálódnak vagy csökkennek. Erősödnek a kultusz-ellenes mozgalmak.³³ 1981-ben az Egyesült Államok lakosságának harmada már nem szeretné, ha szomszédja kultusz vagy szekta tagja lenne, és ez a negatív attitűd gyakoribb a magasabb végzettségűek körében. Még inkább erősödik a *szekta- és kultusz-ellenes hangulat* Amerikában amikor összeomlik a kommunista rendszer, ugyanis ekkor — a kommunisták helyett — számosan a „szektákban” és a „kultuszokban” (vagyis az ÚVM-akban) találták meg a közelséget. 1973 után indulnak vagy erősödnek meg a hagyományos egyházakon belüli *fundamentalista mozgalmak*, amelyek az ÚVM-ak ellen is felveszik a harcot.³⁴ A visszaszoruló ÚVM-ak által üresen hagyott teret az fundamentalista evanglikál pietizmus talaján álló Moral Majority³⁵ és a hozzá hasonló fundamentalista mozgalmak és az ellenük föllépő baloldali jellegű vallási ellenmozgalmak³⁶ töltik be.

New Age

Nem véletlenül nem szerepelt a kritériumok között nagyobb hangsúllyal a *közösség*, ez ugyanis kizárná az ÚVM-ból a New Age-típusú mozgalmakat és szervezeteket. A New Age szervezeteinek és mozgalmainak templomok és vallási közösségek helyett inkább csak boltjai vannak, ezekben „vásárolhat” a választ, fogódzót és identitást kereső, aki *maga alakítja ki* az adott New Age mozgalom segítségével a maga világképét. Ha egyáltalán vallási mozgalomnak a tekinthető New Age — magam határterületnek érzem —, akkor alighanem igaza van *Molnár Attilának*, aki szerint ez „a vallás egyik legindividualistább formája”³⁷, amelynek *hatása* — és az általa adott válaszok tartóssága, plauzibilitása — gyengébb, mint a szó szorosabb értelmében vett ÚVM-aké, leginkább talán azért, mert nem támogatja meg a vallási közösséget.

Hogy a New Age valóban a határmezsgyére helyezhető (egyes irányzata inkább vallásnak, mások inkább spirituális mozgalomnak tekinthetők), azt számomra meggyőzően bizonyítja sokféle ágának és megnyilvánulási formájának *közös filozófiája*, mely szerint 1.) *minden egy*, 2.) a végső realitás nem a holt anyag, hanem *maga a lét, a tudatosság, a fény*, 3.) *minden isten*, az ember is, 4.) az ember *megvilágosodásához spirituális technikára* van szükség, 5.) döntő jelentőségű *az élmény és az intuíció*, 6.) a legtöbb New Age mozgalomban felbukkan *a reinkarnációnak és a karmának* egy nem autentikus változata, 7.) míg a neoprotestáns szekták és a keleti vallások általában evolúcióellenesek, a New Age-ben *elégé* általánosan elterjedt az *evolúció* spiritualizált változata. *E. Miller* szerint a New Age a monizmus *transzmateriális* változata, amely materialista, mint a szekularizált humanizmus, és ha nem is nem-materialista, mint a hinduizmus, de hasonló a hinduizmushoz is a „minden egy és isteni” elvével, és a materializmushoz is valóságos perspektívájával. A New Age számára a világ érték és cél, a hinduizmus hirdette korlátokat felhőtlen optimizmusával átléphetőnek tartja.³⁸

Érzékelhető, hogy *a hit és tudás* a New Age-ben sajátos *gnosztikus* ötvözetet alkot. Jellemző példája ennek az előzőleg parapszichológiával foglalkozó *E. Mitchell* úrhajós, aki a Holdon misztikus élményben részesül, s ideleln azonnal megalapítja az *Institute of Noetic*-et, hasonlóképpen az objektív tudomány területéről — ahogy a New Age-ben nevezik — a szubjektív tudományba átlépő *F. Capra*, az egykori Berkeley-fizikus, aki szerint a kvantum- és a relativitáselmélet is támogatja a misztikus tradíciókba vetett hitet. Míg a szorosabb értelemben vett az ÚVM-ak a Bibliára és egyéb szent iratokra, valamint az alapító prófétára, gurura hivatkoznak, a New Age előszeretettel nevezi ösatyjainak *H. Spencert*, *H. Bergsont*, *L. Morgant*, *A.N. Whitehad*-et és *P. Teilhard de Chardint*. A New Age globális agya valóban emlékeztet *Teilhard de Chardin* nooszférájára, a jezsuita tudós, teológus és misztikus szerint azonban Isten nem előrelőki, hanem magához vonzza a világot, amely úgy jön létre, hogy *Krisztus* beletestesül az anyagba, s abból fokozatosan bontakozik ki. Az pedig, hogy *Teilhard*nál az evolúció terhének felvállalása *Krisztus* megváltó művének részét képezi, már lényegesen eltér a New Age önmegváltás elképzelésétől. A New Age keresztény bírálói is általában elismerik, hogy e mozgalom *Descartes-kritikája* sok tekintetben jogos, és azt is, hogy *rendszerelméletében* sok a pozitív vonás, de társadalmi problémák megoldására már kevésbé tartják alkalmasnak, valamint igen komoly fenntartásai vannak *holisztikus ideológiájával*, a sokféleséget fenyegető világállammal és radikális centrummal kapcsolatban is.³⁹ Közülük sokan azt is elismerik, hogy a New Age nem annyira ellenséges a hagyományos kereszténységgel szemben, mint más ÚVM-ak.⁴⁰

Válasz-típusok az új vallási mozgalmakban

Az ÚVM-ak mélyebb istenhitet, közösséget, az önrzert és önbizalom növekedését, egészséget (a drogtól való szabadulást), szabadságot (pontosabban a társadalmi korlátozástól való szabadulást), eredményesebb munkát és sikeres karriert kínálnak, meglehetősen különböző formában. R. Wallis a világot elutasító, a világhoz alkalmazkodó és a világot erősítő ÚVM-akat különböztet meg.⁴¹

A világot elutasító mozgalmak közé sorolja az Egyesítő Egyházat, de a Családra is ez volt jellemző története első időszakában, s találhatók ilyen mozzanatok a Krisna-mozgalomban is. Ez a típus emlékeztet J. Beckford menedék funkciót betöltő mozgalmaira, amelyet jó néhány ÚVM (mint például a Család, a Johanne Daist Kommunión és a krisnások) önfenntartó kommunákkal valósít meg.⁴² Ezek a menedékek azonban nem jelentenek teljes szakítást a rossznak vagy illuzórikusnak tartott világgal, mint B. Wilson introverzionista és forradalmár⁴³ szektái, melyek közül az előbbiek csak kivonulnak a világból (mint a hutteriták, az amishok), az utóbbiak viszont szembeszállnak vele, készülve a Jók és Rosszak végső ütközetére (akár a millenarista szekták⁴⁴, melyeknek szép számmal akadnak mai változatai is, amelyeket jó néhány szakember az ÚVM-ak körébe sorol).

Ebbe a típusba sorolhatók olyan valóban destruktív mozgalmak, melyek vagy a kívülállók, vagy tagjaik számára jelentenek életveszélyt. Az 1995-ben a tokiói metró elleni merényletet elkövető AUM-Legfelsőbb Igazság szekta tipikusan szinkretista tana hindu, buddhista és keresztény elemekből ötvöződik, és a gonosz világot elpusztításáról szóló apokaliptikus próféciákat hirdet: természeti és politikai jellegű katasztrófákat⁴⁵, amelyeket csak a karmától megtisztultak élhetik túl. A szekta által alkalmazott erőszak a világvége siettetését és előjelek produkálását szolgálta. A kortárs valóságot ugyancsak pesszimistán, sőt diabolizálva szemlélő Nagytemplom Rend a 14. században keletkező rózsakeresztes mozgalom egyik mai ága, mely a katolicizmus, az alkimia, az ortodox keresztény miszticizmus és egy új szociális társadalom utópiája elemeit ötvözi⁴⁶, melynek 53 tagja 1994-ben rituális öngyilkosságot követett el.⁴⁷ Ugyanebbe a kategóriába illik a David Koresh vezette a wacoi székhelyű (az ÚVM-be is besorolható) millenalista szekta, a Branch Davidians. A világsajtó híradása szerint tagjai önkéntes tűzhalállal vetettek véget életüknek. Két tucatnyi tudós azonban a kommunizmus bukása után az új ellenséget a szektákban megtaláló amerikai társadalom intoleranciájával (nevezetesen a davidianus kolóniát megtámadó FBI agresszivitásával) magyarázza.⁴⁸

A világhoz alkalmazkodó mozgalmak közé sorolja R. Wallis az újpünkösdista mozgalmakat, a Subud-ot⁴⁹ és a Nichiren Shoshu-t. Ez a típus J. Beckford átfómáló szerepű mozgalmaira emlékeztet, amelyek a világgal való konfrontáció és a kompromisszum egyensúlyára törekednek. Fontos társadalmi folyamatok és intézmények átalakítására törekcsenek egy átfógó értelmezési rendszerben gyökerező értékek alapján. Ő ide sorolja a Krisna-mozgalmat, az Isteni Fény Mozgalmat. Erős hasonlóságot mutat ez a típus B. Wilson konverzionista⁵⁰, utópisztikus⁵¹ és reformista⁵² szektáival, amelyek között klasszikus és új típusú (az ÚVM-akhoz sorolható) szekták egyaránt akadnak. A konverzionista mozgalmak elsősorban az egyén megtérését szolgálják, a megtértek számára otthonos, örömteli gyülekezetet kínálnak, egyes mozgalmak pedig tagjaik sikeres társadalmi beilleszkedésére (elsősorban gazdasági sikereire) is gondot fordítanak⁵³; az utópisztikus és a reformista szekták pedig magát a társadalmat próbálják jobb útra téríteni.

Az E. Barker által példaként említett világot erősítő mozgalmak többsége tipikusan New Age-jellegű (Human Potential, Primal Therapy, Rebirthing, Co-Counsellig, Kerista, Farm). Erős rokonságot mutat ez a típus J. Beckford felszabadító szerepű

mozgalmaival, amelyek közé ő a Szciantológiai Egyházat, a TM-et, a Rayneesh-t és a Synanont sorolja. Ezekben a hívők helyére a szolgáltatást igénylő és megvásároló kliensek lépnek. Nagyjából megfelelnek ezeknek a *wilsoni* tipológiában a szekularizált szektának nevezett *manipulatív* szekták, amelyek magában a világban keresik a megváltást, amelyek klienseiket abban segítik — nem annyira vallásos, mint inkább okkult és ezoterikus eszközökkel —, hogy jobban élhessenek a világban.⁵⁴ A megváltásnak itt már csak az eszközei vallásosak, a célok a világi hedonizmus és az önmegerősítéshez, önmegváltáshoz felhasználható, elsősorban know how-jellegű jellegű tudás, amelynek segítségével a hívő alkalmassá válik a világ manipulálására, a történelmi-társadalmi körülményeken való felülemelkedésre.

Új vallási jelenségek Magyarországon

Úgy tűnik az ÚVM-ak potenciális tagságának medencéje Nyugat-Európában kiszáradóban van, s az ismertebb mozgalmak (Egyesítő Egyház, Család, Krisna-mozgalom) ezres nagyságrendű tagságából már csak százak maradtak. Ugyanakkor a volt szocialista országokban vallásilag és szellemileg kiéhezett emberek milliói kerültek a berlini fal leomlásakor keletkezett ideológiai vákuumba, főleg akkor, amikor elmúltak a felszabadulás mézeshetei, és a gazdasági depresszió, a növekvő munkanélküliség következtében sokan váltak még szegényebbékké, sokan kevésbé érezték magukat biztonságban és szabadnak, miként annak előtte. A volt szocialista országokban megjelenő ÚVM-mak ugyanazok és mégsem ugyanazok, hiszen legtöbbjük már az első és többedik generációs mozgalmak jellemzőinek keveréke. A nyugatról érkezett misszionáriusok már megtapasztalták, mit jelent kisebbségi vallás tagjának lenni. Ők már bátorítják a tagságot, hogy tartsák a kapcsolatot szüleikkel, folytassák a tanulást, és ne hagyják el munkahelyüket. Az itteni tagság már *nem különbözik annyira radikálisan* a társadalom többségétől. Az itteni tagok általában már nem ismerik az alapítót, inkább csak az egyre racionálisabb szervezettel találkoznak. A tagság jelentős része társadalmilag, gazdaságilag vagy politikailag nem hátrányos helyzetű, „csak” spirituálisan érzi magát kisemmizettnek. Az ÚVM-akba belépő kelet-európaiak jelentős része éppen azt várja a nyugati kapitalizmustól (fogyasztás és anyagi javakban bővelkedés), ami elől a nyugati tagok zöme menekült.⁵⁵

1989–90-ben Magyarországon is sok minden *feltárult* abból — akár az utca embere előtt is —, ami addig a vallási világból még a szakemberek számára is részben rejtve maradt. Előjötték a „föld alól” vagy az ismeretlenség homályából és *megszólíthatóvá váltak* a hagyományos egyházak félegális mozgalmi. Nagyobb nyilvánosságot kaptak a Magyarországon addig is legálisan működő, de csak nagyon kevesek számára ismert kisebb egyházak, mozgalmak és csoportok. Az utca embere számára is érzékelhetővé váltak az egzotikus öltözékű krisnások, az elegáns öltözetű mormon hittérítők, az utcákon és tereken prédikáló, zenélő, pantomimet előadó vallási csoportok, a művelődési házakban és stadionokban programot hirdető guruk, a diánetikai és nyelvtanfolyamokat hirdető szciantológusok, a látványos fesztiválokat rendező krisnások. Megjelentek a tömegkommunikációban is: akár mint *egzotikumok* (a boszorkányoktól a krisnásokig), akár mint *közellenségek*, akár mint *jótekonyságok*, akár mint *destruktív* — ahogy őket általában nevezték — szekták, kultuszok. Megjelentek a parlamentben is, ÚVM-akhoz tartozó képviselők személyében is, határozatok tárgyaként is. *Legendák* keringenek róluk, amelyek egy része igaznak bizonyul, akár még rendőrségi ügyek formájában⁵⁶ is. Nemcsak az alapvető emberi értékeket is sértő valóban destruktív üzeneteket folytató sátánisták *lepleződnek le*, hanem a személyiségi jogokat korlátozó „dunaföldvári szektának”⁵⁷ nevezett, a hetvenes években induló fundamentalista keresztény szekta is. Makacsul tartja magát

az a legenda, hogy Scorsese Jézus utolsó megkísértése című művének hazai bemutatása idején a Hit Gyülekezete tagjai tüntettek a Művész mozi előtt, a film betiltását követelve. Ugyancsak nekik tulajdonítják az országutak mentén a Fa desodort reklámozó hölgyek fedetlen kebleire ráfestett fekete melltartókat.

A Magyarországon új vallási jelenségek közül a Hit Gyülekezete nevű pünkösdi újprotestáns szektából alakult 15–20 000 fős⁵⁸ egyháznak bejegyzett, mára már erősen intézményesült mozgalom jelenléte a legmarkánsabb. Bár a Hit Gyülekezete nem fér bele írásom ÚVM-fogalmába, annyit mégis érdemesnek tartok megjegyezni, hogy akadnak, akik — például *Papp Ferenc* — a New Age jelenség határára tájoltják azzal érvelve, hogy a kimondott szónak teremtő erőt tulajdonítanak.⁵⁹

Az ÚVM-ak állományát *Tomka M.* becslése szerint 100 000 körül van.⁶⁰ Közülük — az ő adatközlésük szerint — a Család⁶¹, az Egyesítő Egyház⁶² a Magyarországi Arany Rózsakeresztesek mindössze 100–200 fővel vannak jelen, a Magyar Vallás Közössége már 500 tagot számlál. Körülbelül ennyire tehető az illegitim sátánisták köre is. Nagy eltérések vannak a külső és belső létszámbecslések között a Magyarországi Szciantológiai Egyház esetében, reálisnak tűnik a kb. 200 beltág és a kb. 10 000 kliens.⁶³ A különböző — tradicionális és nem tradicionális, összesen mintegy tucatnyi — buddhista közösség összlétszáma kb. 2000 körül van, a szigorú fogadalmakat betartó Krisna-hívők 6—700-an vannak, őket a hozzájuk közel állók mintegy 2—3000 fős köre veszi körül. A kettős tagságot megengedő Ezoterikus Tanok Egyháza 2500 tagot regisztrál. Valamennyi új vallási mozgalom tagsága többségében ma még 20—30 éves fiatal, városi lakos tanuló és szellemi foglalkozású.

Farkas Attila Márton úgy véli, a szocialista korszak hazai buddhizmust javarészt még a második világháború előtti „hagyományosabb” újokkultizmus jellemezte. A rendszerváltással megjelenő „poszthippi” New Age hatására a hetvenes-nyolcvanas években hódító tradicionálisizmus háttérbe szorult. Elemzése alapján úgy tűnik, hogy a hazai (nyugati típusú) buddhizmus inkább a „tudományos” alapokra helyezkedő új vallási irányzatok közé sorolandó, vagyis a szó hagyományos értelmében nem is igazán vallás, hanem inkább misztikus és mágikus bölcsélet, egyfajta *életfilozófia és/vagy mentálhigiénés gyakorlat*. Maga a buddhista identitás gyenge, meglehetősen elmosódó határokkal rendelkezik.⁶⁴ Velük szemben mind a nyugati mind a magyar krisnások sokkal inkább tekinthetők vallásosnak, és identitásuk is jóval erősebb, mint a nyugati-hazai buddhistáké. Ennek egyik oka magában az eredetétől jóval kevésbé elávozódó hitrendszer, másik oka pedig a kifejezetten vallási igények. Míg a magyar buddhisták döntő többsége diplomás, azok között is első helyen a menedzser-értelmiség, a hazai krisnások között szép számmal vannak szakmunkás-tanulók is.⁶⁵

Az ÚVM-ak hazai fogadtatását háromféle attitűd jellemzi. Az első szinte mind-egyiket gyanakodva fogadja és — a kifejezést rosszálló értelemben használva — leszektázza őket. A második a hagyományos keresztény egyházak rovására — mint védelemre szoruló, politikai hatalomra nem törekvő, javakat vissza nem igénylő kisebbségeket — más, úgynevezett kisegyházakkal együtt szinte ajnározza őket. A harmadik különböző kritériumok alapján⁶⁶ megpróbálja őket a „jók” és a „rosszak” kategóriájába sorolni.⁶⁷

Annak idején a *hippi vallásosság* hazánkban csak egy szűk réteg számára lehetett ismert, azoknak is elsősorban olyan műalkotásokból, mint a Hair (gondoljunk a film „krisnás” epizódjára), és abban az időben még csak a sci-fi- és a jóga-klubok⁶⁸ helyettesítették a ÚVM-akat. A mai „poszthippi világban” *Farkas A. M.* szerint „a pénz kultusza, a márkás kocsí, óra és ruhadarabok, a rádiótelefon, a kíméletlen verseny, és a többi e vallási közösségekben nagyon is jól megférnek a hippik örökségével — amennyiben ez utóbbi megmarad szellemi szinten”. A *poszthippi vallásosság* legfőbb jellemzőit te *Farkas A. M.* az *ezredvégi újokkultizmusban* és a *keleti vallások nyugati formáiban* találja meg.⁶⁹ Ez a vallásosság hazai vallásosságunknak

is kétségkívül egyik fontos szólama, s jelentősége nem annyira az ÚVM-akhoz tartozó egyházak még eléggé szerény méretű tagságában mutatkozik meg, hanem hatásában, mely elsősorban a *maguk módján vallásosságban* tapintható ki. Igaza van *Farkas A. M.*-nak, hogy a poszthippi vallásosság gyakorta felszínes, legalábbis a vallásukat rendszeresen gyakorló keresztények többségének vallásosságához képest, de az is igaz, hogy számos változata és fokozata különböztethető meg a szerzetesi közösségben vagy családjukban a szigorú szabályokat betartva élő krisnásoktól, a rádiótelefonos, üzletelő buddhistán, vagy szcientológuson át az ezoterikus klubdelutánokra látogató kíváncsiskodóig, vagy a mindezekből önmagukra szabott, kényelmesen viselhető vallást barkácsoló diákiig vagy háziasszonyig. *Válságtűnet* is ÚVM-ak, de sok esetben kiút a *válságból*. A poszthippi vallásosságot *Farkas A.M.* a későantik vallási szinkretizmushoz hasonlítja: „Az mindenestre bizonyos, hogy a poszthippi vallásosság modern vallási formáció, s a modernség immár a közelmúlté. A poszthippi vallásosság nagyon hamar beszippannt műszaki végzettséggel rendelkező személyeket. Lehet hogy a poszthippi vallásosság, s ezen belül is főként a legújabb kori okkultista irányzatok a szakemberek vallása lesz. A multikulturalitást, mint az egységesülés rövid átmenetét ugyanis szükségszerűen egy erőteljes homogenizáció kell hogy felváltja, hiszen a világ is homogén lett. A poszthippi vallásosság talán egy ugyanilyen összeolvadási átmenet rövid életű képződménye. Lehet hogy a kereszténység fog megújulni?”⁷⁰

JEGYZETEK:

- 1 *Berger, Péter*: Reemerging Laughter. Berlin New York, Walter de Gruyter. 1997. 65. p.
- 2 *Szilágyi Ákos*: A vágy titoktalan tárgya. Bp. Liget, 1992. 339. p.
- 3 Amelyek *Molnár Attila* szerint a vallásszociológusok között sokkal kevésbé egyértelműek, mint a többi társadalomtudós és értelmiségi körében. *Molnár Attila Károly*: Új vallási jelenségek. = Szekták, új vallási jelenségek. (Szerk.: *Lugosi Ágnes* és *Lugosi Győző*) Bp. Pannonica, 1998.
- 4 *Kamarás István*: Homo religiosus az ezredfordulón. = A századvég szellemi körképe. Pécs, Jelenkor K., 1995. 209—216. p.
- 5 *Tomka Miklós*: A vallásszociológia új útjai. = Replika, 1996. 165—167. p.
- 6 Például USA, Kanada, Korea, Thaiföld.
- 7 Amelyek többsége az egyház megújulását szolgáló úgynevezett lelkiségi mozgalmakhoz tartozik, amelyek közül a karizmatikus mozgalom látszik legjelentősebbnek.
- 8 *Tomka M.*: 165. o.
- 9 *Tomka i.m.* 167. o.
- 10 *Molnár A.* ez utóbbit nevezi új vallási mozgalomnak, amelyet eléggé élesen különböztet meg a New Age-től. *Molnár A.*: i.m. 19. p.
- 11 *Beckford, James A.* (szerk): Cult Controversies: The Social Response to the New Religious Movements. London, Tavistock, 1985. Idézi *Molnár A.*: i.m. 20. p.
- 12 *Molnár A.*: i.m. 20. p.
- 13 Vagyis ugyanazon a földrajzi helyen, ugyanabban a társadalmi közegben jelennek meg, mint a „valóban új” vallási mozgalmak, ráadásul egészen hasonló igényeket kielégítve.
- 14 *Molnár A.* i.m. 20. p.
- 15 Ugyanakkor rendre ide számítják az ötvenes években indulók közül a Népek Templomát, a szcientológiai mozgalmat és az Isten Gyermekeit
- 16 A japán buddhizmus 13. században keletkezett irányzatának huszadik század elején alakuló szektáira épülő, a hatvanas-hetvenes években hirtelen gyarapodó és a világ más országaiban is megjelenő mozgalom.
- 17 *Barker, Eileen*: New Religious Movements. London, HMSO, 1989. 15—55. p.
- 18 *Robbins, Thomas*: Az ÚVM-ak és a társadalom: elméletek és magyarázatok. = Replika, 1996. 21—22. sz. 173—208. p.
- 19 *Wallis, Roy*: Elementary Forms of the New Religious Life. London, Rotledge — Kegan, 1984. 5—35. p.
- 20 *Wilson, Bryan*: Religious sects. London, Weinfeld and Nicolson, 1970. 1—45. p.
- 21 *Wuthnow, Robert*: Religious movements and counter-movements in North America. = New Religious Movement and rapid Social Change. (Ed by *J. A. Beckford* London, Sage Publications, 1986. 1—28. p.

- 22 *Barker, Eileen*: *New Religious Movements: The Inherently Changing Scene. = The Future of Religion, East and West.* (Ed. *Borowik, Irena—Jablonski, Pzemyslaw*) Kraków, Jagellonian University, 1995. 167—169. p.
- 23 Moonik és nem-moonik az Egyesítő Egyházban, hívők és nem hívők a krisnásoknál és másoknál, a Rendszer és Isten Gyermekei az Isten Gyermekei (később Család néven folytatódó) —VM-ban.
- 24 *Barker* i.m. uo.
- 25 A krisnásoknál az első évtizedben a szerzetesekhez képest a kongregációhoz tartozó házások számítottak peremtagoknak, majd ez utóbbiak is emancipálódtak az előbbiekkal. A Családban a „Turf Supporternek” nevezett, a mozgalomhoz lazább szálakkal kapcsolódó félig bel-, félig kültagok.
- 26 Több mozgalomhoz (például az Egyesítő Egyházhoz és a Szcintológiai Egyházhoz olyan szervezetek tucatjai tartoznak, amelyekről a kívülálló nem is sejtí, hogy ÚVM-mak fedőszervei. Ezek munkalehetőséget is jelentek a tagok számára, immár félig egyházi, félig civil munkahelyet.
- 27 Például, amikor a tömegkommunikáció számára közellenségéből jó sztorivá, érdekességgé válnak. Az eleinte rendkívül harcias, sőt kifejezetten agresszív kultuszellenes mozgalmak is szelektálni kezdenek, és egyre árnyaltabban fogalmaznak.
- 28 Jelentős hatással volt az amerikai ÚVM-akra a hippí kultúra hanyatlása, a volt szocialista országokban pedig a kommunizmus bukása.
- 29 Mint a mormonok, a Christ Unity Science Church, a hetednapos adventisták.
- 30 A vallást és művészeteket együtt propagáló Confraternity of Deists, a kegyetlenség ellen föllépő Humanitarian God és az Amerikai Ateisták.)
- 31 A robbanás mértékére jellemző, hogy a Moon vezette Egyesítő Egyház a hatvanas években 2500-ról 2 millióra növeli tagságát az USA-ban és Kanadában, hogy az akkori 3000 kommuna jelentős hányada vallási alapon szerveződik, hogy San Francisco körzetben a 70-es évek elején a lakosság ötöde vett részt valamilyen ÚVM rendezvényén, hogy a 78-as vallási enciklopédiában említett 484 új vallás közül 184 a hatvanas, 68 az ötvenes években alakult.
- 32 *Wallis* i.m. uo.
- 33 Főleg a Népék Temploma szekta 900 tagjának Guyanában történt rituális öngyilkossága után.
- 34 Jól tükrözik ezt a militáns attitűdöt a budapesti Zákueas Média Centrum által is terjesztett videofilmek (Meditáció, Kelet terjeszkedik, A New Age hajnala) amelynek fundamentalista evangélikál szerzői már nem csak az ÚVM-akat, hanem a nyugaton terjeszkedő ősi keleti vallásokat, sőt az ökumenéjéjében ezekkel meg a szektákkal lepaktáló pápát és az evangélikus egyházat is hevesen támadják.
- 35 A konzervatív erkölcs visszaállítását, az iskolai ima bevezetését követelik, iskolákat alapítanak, ellenzik a pornográfiát, a homoszexualitást és a női emancipációt.
- 36 Például a Papok az Egyenlőségért és a Katolikus Nők az Egyenlő Jogokért mozgalmak.
- 37 *Molnár A. i. m.* 25. p.
- 38 *Miller, Elliot*: *A Crash Course on the New Age.* Midlegon, Baker Books House, 1989. 65—98. p.
- 39 A New Age-értelmezésben azonban korántsem egységes a keresztény reflexió. A filozófus *G. Schiuvy* a New Age lelkeségében Isten Szellemének működését és Krisztus érája után a Vizöntő korszakában a Szentlélek korszakát látja. Mások a karizmatikus mozgalom Szentlélek kultusza és a New Age spiritualizmusa között érznek rokonságot. Csakhogy a Szentlélek adományainak az önmegváltás hite miatt nincs megfelelője a New Age-ben.
- 40 *Miller* i.m. 255—285. p.
- 41 *Wallis, Roy*: *The Road to Total Freedom. (A Sociological Analysis of Scientology)* London, Heinemann, 1976. 31—65. p.
- 42 *Beckford, James A.* (szerk): *New Religious Movement and Rapid Social Change.* London, Sage Publications, 1986. 5-72. p.
- 43 Ide tartoznak a jehovisták és az adventisták, az ÚVM-akhoz soroltak közül pedig David Koresh tragikus véget ért adventista típusú szektája.
- 44 *Wilson* uo.
- 45 Az USA és nyugat-európai szövetségeseik és a zsidók aknamunkájának célja Japán romba döntése.
- 46 Melynek tanítása ezoterikus, neoplatonista és keresztény-misztikus elemekből ötvöződik össze, hirdett célja pedig a szellemi elit ötszegrűjtése, mely a legfőbb Tudományok tanulmányozása által képessé válik az örök életre.
- 47 *Lugosi Ágnes—Lugosi Győző* (szerk): *Szekták, új vallási jelenségek.* Bp. Pannonica, 1998. 258—273. p.
- 48 *From the Ashes. (Making sense of Waco)* (Ed. *Lewis, James R.*) Lanham, Rowman — Littlefield, 1994. 181—260. p.
- 49 *E. Barker* szerint sem nem vallás, sem nem tanítás, hanem egy isteni erő által felébresztett szellemi élmény. Az 1930-ban Indonéziában alapított mozgalom 1957-ben jutott el Európába.
- 50 Ide tartoznak a pünkösdista, a karizmatikus mozgalmak.
- 51 *B. Wilson* a modern kvékereket sorolja ide. I.m. uo.

- 52 Ide pedig a hutter hatásra 1930-as években Lichtensteinben Eberhardt Arnold által alapított Bruderhof, amelynek célja, nem elhagyni, nem felfogatni, hanem megtalálni a radikális rekonstrukció bázisát vallásos alapon. 1935-ben a csoport Angliába, majd 1940-ben 350 fővel Paraguayba települ.
- 53 Bár e tanulmány tárgyköréhez nem tartoznak a neoprotestáns egyházak és mozgalmak, megemlítem, hogy ez igen jellemző a magyar Hit Gyülekezetére.
- 54 Ezek közé B. Wilson az ÚVM-ak előtti teozófián, és Christian Sciencen-n kívül a szcientológiát is besorolja. I.m. uo.
- 55 *Barker, Eileen*: But Who's going to win? National and minority religions in post-communist Society. = New Religions Phenomena in Central and Eastern Europe. (Eds. I. Borowik—G. Bahinski). Kraków, Zakład Wydawczy Nomos, 1997. 33—62. p.
- 56 Nagyon ritkán: elsősorban a sátánisták miatt.
- 57 Bővebben *Lugosi* i.m. 192—201. p.
- 58 Vezetőik által 30—40 000-re is becsült.
- 59 Azt hiszik, hogy Istent saját szavával meg lehet fogni, befolyásolni, hogy adjon bőséget, boldogságot. *Papp Ferenc*: Kultuszfigyelő hálózat. Bp., 1998. Kézirat 1—8. p.
- 60 Mivel több mozgalom engedi a kettős tagságot, más mozgalmak esetében pedig elég jelentős a félig tag, félig kliens, félig tag, félig szimpatizáns státus, lehetséges ennek duplájával is számolni.
- 61 Egy angolul beszélő nemzetközi kolónia és többségében magyar nyelvű holdudvara.
- 62 Tagjai többsége huszonéves diák és fiatal szellemi foglalkozású.
- 63 Még egy „közbülső” adat: 700 magyar szcientológus vett részt önköltségen egy vallásszabadságról szóló felvonuláson Berlinben.
- 64 *Farkas Attila Márton*: Buddhizmus Magyarországon avagy: az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája. Bp. 1997. Kézirat 65—90. p.
- 65 *Kamarás István*: Krisnások Magyarországon. BNp. Iskolakultúra, 1998. 103—106. p.
- 66 Például a hagyományos egyházakhoz való viszonyuk vagy politikai orientációjuk alapján. Mind a buddhisták, mind a Hit Gyülekezetének tagjai egyértelműen az SZDSZ-t oldalán állnak, mert a rendszerváltás előtt a későbbi SZDSZ alapját képező „demokratikus ellenzék” védelmébe vette őket.
- 67 *Kamarás István*: Új vallási mozgalmak és a katolikus egyház. Bp. 1998. Kézirat. 5—18. p.
- 68 Az egyik jóga-klub hívja meg és lépteti föl az első külföldről érkező krisnást 1976-ban. *Kamarás* i.m. 48—52. p.
- 69 *Farkas Attila Márton*: Poszthippi vallásosság későantik tanulságokkal. = Iskolakultúra, 1998. 6—7. sz. 57—68. p.
- 70 uo. 65. p.

Máté-Tóth András

Vallástudományok és felsőoktatás

Vallástudomány

Definíció

A vallástudomány tárgyának meghatározása a különböző történeti periódusok szerint körvonalazódik. Egyik oldalról a vallástörténeti avagy vallásfilozófiai, másik oldalról a komparatiztikai avagy tapasztalati (pszichológia, szociológia) megközelítés erőterében *problematicizálódik* az első látásra könnyeden megjelölhető tárgy: a vallás. A vallás fogalma önmagában is nehezen határozható meg, akár az elméleti kísérletezésekre gondolunk (szubsztanciális vallásfogalom), akár az áttekinthetetlenül sok konkrét vallásra és a végső soron teljes mértékben közölhetetlen vallási élmé-